

ARİSTOTELES'İN PRATİK BİLİM ANLAYIŞI

Dr. Ayhan Bıçak

A — GİRİŞ

Bu yazmın amacı, Aristoteles'in pratik bilimlerin temellendirilmesini nasıl yaptığını ortaya koymaktır. Pratik bilimlerinin günümüz açısından önemi, bunların yöntemi, amacı, yapısı ve felsefelerinin yeniden sorgulanması sürekli yapılmaktadır. Bu alandaki gelişmeler ışığında Aristoteles'in yeniden ele alınması, pratik bilimlerdeki bazı sorunların çözülmesine büyük katkı sağlayabilir.

Aristoteles'in bilim anlayışında, en önemli yeri teorik bilimler alır. Teorik bilimlerin özellikleri de geliştirdiği bilgi türüne bağlı olarak tanımlamıştır. Aristoteles, bilginin ve bilmenin ne kadar önemli olduğunu *Metafizik*'in ilk cümlesiyle vurgulamıştır. «*Bütün insanlar doğal olarak bilmek isterler*». Bu cümleyle, insanın belirlenmesinde rol alan doğal özelliklerden birinin de bilme isteği yahut bilme yetisi olduğunu, Aristoteles açık bir şekilde dile getirmiştir. Bilmenin insanlar için ne kadar önemli olduğunu bir başka yerde (*Protreptikos*'da) şöyle belirtmiştir : «Gerek görme duyusundan gerekse bütün öteki duylardan, hayatın kendisinden dahi kat ve kat çok arzulanan, bilgeliktir. Zira onun hakikatı kavrayışı daha bir güçlüdür, kuvvetlidir. İşte insanlar bundan dolayı bilgeliğe bunca susamışlardır. Onlar bilgi ile bilgeliğe tutkunderlar, çünkü hayatı severler». (Bkz. *Duralı* 1984, 260).

Bilgelige ulaşmak için de birçok aşamanın gerçekleştirilmesi gerekir. Öncelikle bilginin oluşum süreci ele alınmalıdır. Aristoteles'e göre, bilginin ilk unsurları duyumlardır. (Bkz. *Ural* 1994, 96) Duyumdan bilime geçiş üç aşamada gerçekleşmektedir : 1 - Duyumun devamı olan hafıza. 2 - Genel kavramın hareket noktası-

m sağlayan deney (tecrübe). 3 - Özel hallerin çokluğundan kurtulmuş olan meydana getirme ve eylem söz konusu olduğunda epistemenin ilkesi olan kavramdan oluşmaktadır. (Bkz. *Analytica Posterior*) 100 a5; *Tricot*, 81, not - 1) Aristoteles, bilginin oluşmasında deneyin temel görev yaptığını belirtmiştir; ona göre, tasavvur ve hatıralar deney aşamasına ulaşamadıkları takdirde bilgi haline de dönüşmezler. (Bkz. *Metafizik*, 980 b 25). İnsan diğer canlılardan ayrı olmak deneyi bilgi haline dönüştürebilmektedir. Çünkü deney, uzun bir pratiğin, belli bir konuya ilişkin gözlemlerin birikimi sonucu ortaya çıkar. (Bkz. *Tricot*, 80, not - 4). Bunu da ancak insan gerçekleştirebilmektedir.

Bilimlerin özelleşmesi, çalışma alanlarının belirlenmesi ve bilginin elde edilmesi, konu edindikleri nesnelere incelenmesine bağlıdır. Aristoteles'e göre, bir nesneyi bilmek için onu var kılan nedeni bilmek gerekir. Nesnenin oluş nedeni onun türlü olmasına izin vermez. Biz nedenleri bilirsek o nesne hakkında bilgiye ya da nesnenin dahil olduğu türe ait bilime de sahip olmuş oluruz. (Bkz. *Analytica Posterior*, 90 a31). Farklı nesnelere farklı nedenlere sahip olmaları, çeşitli bilimlerin ortaya çıkmasını açıklar. (Bkz. *Metaphysica*, 996 b25). Bilimin konusunun araştırdığı doğal nesneye bağlı olması ve nesnenin de yapısının değişmeyeceği ya da yasalara veya gayeye bağlı olarak değişebileceği düşüncesi hakim olduğundan nesne hakkında elde edilen bilginin de değişmeyeceği, genel ve zorunlu olacağı düşüncesi kabul görmüştür. Bilimin görevi, nesnenin oluşumundaki nedenleri ortaya çıkarmak ya da bilmek olarak belirlenince, nedensellik ve nedenselliklerin genelleştirilmesinden doğan yasallık istenilen bilgi formunun, yani bilimsel bilginin (episteme) en temel özellikleri arasına katılmışlardır.

Aristoteles'e göre, bilimsel bilginin kanıtlanabilirliği de esastır. Kanıtlanabilirlik ise bilimlerin ele aldığı konuların nedenlerinin tam olarak kavranılması ve deneyle test edilmesiyle mümkün olur. Bu da kıyasla gerçekleşir. Bir önermenin güvenilir ve doğru olabilmesi için öncülerin de doğru olması gerekir. Öncülerin doğruluğuna dayalı olarak sonuç da doğru olacaktır. Öncüllere ve deneylere dayanmadan hiçbir konuda bilgi sahibi olamayız. Öncüller hakkında bilgimiz sonuç olarak elde edilenden daha iyi bilinmelidir. Öncüllere güven sonuçlara güvenden daha fazla olmalıdır.

Kanıtlanabilirlik bilimsel bilginin temel özelliklerinden bir olmakla birlikte. Aristoteles'e göre, her bilgi kanıtlanamaz. Ayrıca, bilimlerdeki bütün kanıtlanabilir ifadelerin taşıyıcısı olan ilk ilkelere, kendi kendilerine bilindiklerinden, kanıtlanmazlar. İlk ilkelere dayanmadan da bilim yapılamaz. Bu ilke sadece bilimsel bilgi için değil ayrıca her başlangıç noktası ve çalışma alanı için de geçerlidir. (Bkz. *Analytica Post.*, 72 b18). Aristoteles, kanıtlamanın her bilimde mutlak görev yapamayacağı düşüncesini şöyle temellendirmiştir: Kıyasın başladığı öncüller tümel iseler bu kanıtlama, yani mutlak manada alman kanıtlamanın sonucu da zorunlu bir şekilde tümel ve ebedi olacaktır. Değişen nesnelere (mutlak olmayanların) ne genel özelliği içeren bilgiler elde edilir, ne de onlara bilimsel kanıtlama uygulanır. Çünkü bu tür nesnelere özneyle yüklem ilişkisi sürekli olmadığında genel bilgiler elde edilemez. Elde edilen bilgi ilinti özelliğindedir. Böyle bir kanıtlama yapıldığı zaman, öncüllerin biri bütüncül olmayan ve yok olabilen niteliktedir. Çünkü değişken nesneye ait öncüller yok olabileceğinden sonuç da yok olabilecektir; bütüncül olmayan yüklem, konuda bulunan bütün hallere yüklenmeyip birtakım hallere yüklenmiş olacaktır. Böyle durumlarda genel bir sonuç değil, sadece doğruluğu geçici olarak kabul edilen bir sonuç elde edilebilir. (Bkz. *Analytica Post.*, 75 b27-35).

Aristoteles'e göre, her konunun kendine özgü ilkeleri kanıtlanamaz niteliktedirler. Eğer böyle olmasaydı yani ilkeler kanıtlanabilseydi bu ilkeler her şeyin ilkesi ve onların bilgisi de en üstün bilgi olacaktı. İlk ilkeleri bilen biri, nedensiz nedenleri takip ederek bilir. Böyle bir bilgi daha doğru, gerçekte, en doğru bilgi olur. (Bkz. *Ross, Commenter*, 536; *Analytica Post.*, 76 a16).

Aristoteles, bilim sınıflamasını, aklın çalışma ilkelerine, konu edinilen nesnelere yapıma ve bunlara bağlı olarak ortaya çıkan bilgi özelliklerine göre yapmış ve onları üç öbeğe ayırmıştır. 1 - Teorik bilimler; fizik, matematik, metafizik. 2 - Pratik Bilimler; Siyaset, ahlâk, ekonomi ve retorik. 3 - Poetik Bilimler; şiir müzik ve mimari. Mantık sınıflamada yer almamıştır. Çünkü, sınıflamada yer alan bilimler gerçekliğe ilişkindirler. (Bkz. *Metaphysica*, 1025 b20-30; *Topica*, 145 a15; *Ethica Nicomachea*, 1139 a27; *Dimitriu I*, 146) ikinci öbekte yer alan Pratik Bilimler bu çalışmanın konusu olacaktır.

B — PRATİK BİLİMLERİN GENEL ÖZELLİKLERİ

1 — Pratik Akıl

Aristoteles'e göre, bilimlerin temellendirilmesini ve sınıflandırılmasını bilme yetisini de içinde bulunduran ruh yapar. Ruh, irrasyonel ve rasyonel yan olmak üzere iki ana bölümden oluşur. Rasyonel yanda da iki ana bölüm vardır: Bunlardan birincisi, şeylerin türlerini, onların oluşunun değişmeyen nedenlerini; ikincisi, değişken şeyleri kavramamızı sağlar. Bu nedenle ruh, farklı türden nesnelere farklı cevaplar vermektedir. (Bkz. *Ethica Nicomachen*, 1139 a5). Ayrıca, ruhun rasyonel kısmında yer alan formlardan birisi erdemlerle, diğeri sanılarla ilgilidir. Sanının değişken olması, onun pratik bilgelik kısmında yer almasına neden olur. Erdemlerle ilgili olansa bilimsel bilgidir. Bu bilgi türü tümel, zorunlu, kanıtlanabilen sonuçlar hakkındadır. Bu özellikler ilk ilkelere çok benzerler. (Bkz. *Ethica Nicomachean*, 1140 b25-30). Ruhun verdiği cevaplara göre ayrılan iki ana dal iki bilgi öbeğini belirtir. Bu bilgilerden birine bilimsel bilgi, diğesine sanı denir. Birincisi teorik, ikincisi pratik zihnin konularını oluşturdular. İdeal olan ve istenen teorik olandır. (Bkz. *Ando*, 176).

Akim (Rasyonel ilke) değişkenleri konu alan kısmı, pratik bilimlerin oluşmasına neden olan bölümdür. Burada sözü edilen değişkenler, daha çok insan düşünce ve eylemlerdir. İlk bakışta, farklı kültürlerdeki değişik davranışlar ile aynı kültürün üyeleri olan bireylerdeki davranışların değişikliği genel bir düzensizlik ve başıbozukluk havası vermektedir. Ancak yakından bakıldığında düzensizliklerin giderileceği ve insan eylemlerinin arkaplarını oluşturan ilkeler keşfedilebilir.

Aristoteles'e göre bu keşif hakikate ulaşma yollarından biriyle yapılır. Ona göre, ruh (akıl) ya da bilme süreci, mümkün bilme şekilleriyle ve evetleme ile hayırlama tekniğini kullanarak hakikate ulaşır. Hakikate ulaşma beş yolla mümkün olur; sanat (techne), bilimsel bilgi (episteme), pratik bilgelik (phronesis), felsefi bilgelik (sophia) ve sezgisel akıldır (nous). Sanı ve yargılar bu gruba alınmamıştır, çünkü onların yanıltma payları vardır. (Bkz. *Ethica Nicomachea*, 1139 b15).

Yukarda da belirtildiği gibi, aklın (ruhun) doğruya ulaşma yolları -zanaat, pratik bilgelik, bilimsel bilgi, felsefi bilgelik ve sezgisel akıl- Pratik Bilgelik ve Felsefi Bilgelik başlıkları altında ele alınabilirler. Böylece bilim öbeklerinin bilgi özelliklerini tesbit kolaylaşır. Ancak, pratik bilimlerin teorik zihnin özelliklerine ihtiyaç duyması nedeniyle aralarındaki ilişkinin sürekliliğini gözardı etmemek gerekir.

Pratik bilimlerin konusu insan eylemleridir. Eylemlerin ortaya çıkışının açıklanması ve düzenlenmesi pratik bilimlerin görevlerindedir. İnsan eylemlerinde en önemli belirleyiciliğe sahip olan ahlâkın tabanı da ruhda bulunan unsurlara oturtulmuştur. Aristoteles'e göre, ruhda eylemi ve hakikati kontrol eden üç unsur vardır: duyumlama, akıl ve istek. (Bkz. *Ethica Nicomachea*, 1139 a18). Ahlâk da '*düşünce*'de bulunan evetleme ve hayırlama ile '*istek*'de bulunan peşinde koşma ve sakınma nitelikleriyle temellendirilmiştir. Tercihlerin iyiliği ve doğruluğu haklı bir temele oturtulmak istenmiştir. İstek ve tercihler hakikat ve zekayla ilişkili olsalar da yine de eylem alanında yer alırlar. (Bkz. *Ethica Nicomachea*, 1139 a20-30).

Eylemin kaynağı -final neden değil, etkin neden- tercihtir. Tercih, bir amaca uygun akılyürütmeyle oluşan istektir. Bu durum akıl ve zihin ya da moral ifadeler olmaksızın, niçin tercihin ortaya çıkmayacağını gösterir. Çünkü iyi eylem ve onun tersi, akıl ile karakterin bileşimi olmaksızın ortaya çıkamaz. Zihnin kendisi, her nedense, hiçbirşeyi hareket ettirmez; fakat sadece zihin pratik olan bir amaca yönelebilir. Pratik alandaki eylemin iyi olması bir amaçtır, istek de akılla temellendirilerek iyi eylemi amaçlar. Çünkü tercih, ya istek belirten akıl ya da muhakeme edilmiş bir istektir. Böylelikle her türden eylemin kaynağı nitelikleri aracılığıyla insan olmuştur. (Bkz. *Ethica Nicomachea*, 1139 a 32- b 5). Ahlâki davranışın temelinde yatan istek, tercih ve amaç zihni tabanda temellendirilmiştir. İnsanın yapıp ettiği herşey kendisinde bulunan isteme ve eylem gücüne geri götürülmüştür. Eylem alanının ilkeleri zihinde kurulmuş ve akim diğer bilme özellikleriyle birlikte ele alınmıştır.

2 — Bilgelik

Pratik bilimlerde güdülen kaygı, insanın gayesi olan mutlu yaşamağı sağlamaktır. «Mutlu yaşamının» gaye olduğunun temellendirilmesi de bu öbek bilimlerin görevidir. Bu görev, sözü edilen bilimler aracılığıyla bilgeler tarafından yerine getirilirler.

Aristoteles'in bilimleri temellendirilmesinde kullandığı ilkelere, onların amaçları ve görevleri göz önünde bulundurularak tesbit edilmişlerdir. Aristoteles'e göre, Pratik Bilimlerde esas kaygı, insanın günlük problemlerine çözüm getirmektir. Bu nedenle zorunlu ihtiyaçlardan doğmuşlardır. Konu olarak ele aldıklarıyla insanın yapıp etmeleridir. Konularındaki sürekli değişiklik, bilgi özelliğini de etkilemektedir. Buna rağmen pratik bilimler de bir ilkeye oturtulmak istenir. Bilim olmak, ilkelerin varlığını gerektirdiğinden ister doğadan derlenen veriler isterse insanın yapıp etmelerinden gelen malûmatlar genel ilkelere uygun olarak düzenlenmek istenir. Pratik bilimleri temellendiren zihnin özelliği olan pratik bilgelik, «ne bilimsel bilgidir ne de sanattır. Bilim değildir, çünkü, onun varlıkları başka türlü de olabilirler. Sanat değildir, çünkü, eylem ve üretilen şeylerin farklı türleriyle ilgilidirler». (Bkz. *Ethica Nicomachea*, 1140 b). Pratik bilgelik, bir nevi pratik bilimlerin teorisi niteliğindedir. Pratik bilimlerin çalışma alanlarının temel ilkeleri pratik bilgelik tarafından belirlenir. Bu nedenle pratik bilgelik, insanlar için iyi ya da kötü kabul edilen şeylere göre eylemde bulunmayı da yönetir. Bilgelik, ilkeleri bilmeyi de gerektirdiğinden, insan ile insanın oluşturduğu topluma ilişkin ilkeler de pratik bilgeliğin konuları arasında kabul edilir. İlkeleri bilmek ve ele almanın konunun bilgilerini ilkelere göre biçimlendirmek, belli bir zorunluluğu gerektirdiğinden, insan alanında da bilimsel bilgiye ulaşma yolunun açık olduğunu ima etmiştir.

Aristoteles, teorik bilimlerin bilgisini dayandırdığı, ilke, deney, kanıtlama, kesinlik, gibi özelliklerin çerçevelerini geniş tutmuş, bu genişlikten diğer çalışma alanları da faydalanmıştır.

Bilimlerin temellendirilmesinde kaçınılmaz olan ilke (Bkz. *Analytica Post.*, 72 b 18). *Metafizik*'in V. kitabında tanımlanmıştır. İlke 1 - Bir şeyin, kendisinden hareket etmeye başlanan, ilk

noktasıdır. 2 - Herşeyle ilgili, en mükemmel hareket noktasıdır. 3 - Meydana gelen bir şeyi, bu şeyin bir parçası olarak meydana getiren ilk şeydir. 4 - Meydana gelen bir şeyi, bu şeyin bir parçası olmaksızın meydana getiren ilk şey; hareket ve değişimin doğal başlangıç noktasıdır. 5 - Bilinçli iradesiyle hareket eden, hareket ettiren; değişeni değiştiren şeydir : Örneğin şehirlerde yargıçlar, oligarşiler, monorşiler, tiranlıklarla, sanatlar, özellikle mimari sanatlar ilkeler diye adlandırılırlar. 6 - Bir şeyin bilgisinin kendisinden başladığı şeye de bu şeyin ilkesi denir. Neden kavramı da çok anlamlıdır. Çünkü, her neden bir ilkedir. Bütün ilkelerde ortak olan şey, varlığın ya da oluşun ya da bilgilerin kendilerinden çıktığı kaynak olmalarıdır. Ancak bu ilkelerin bazıları şeylerin içindedir, bazıları ise onların dışındadır. Bu nedenle, bir şeyin doğası, bir ilkedir. Aynı şekilde bir şeyin ögesi, düşünce, irade, formel töz birer ilkedir. Bunlara gaye nedeni de eklemek gerektir. Çünkü iyi ve güzel olan birçok şeyin bilgisi ile hareketinin ilkesidir. (Bkz. *Metafizik*, 1013 a 1-24.

Aristoteles bilimlerin amacını, özellikle de teorik olanların, ilk ilkeleri bulup çıkarmak ve onları anlamak şeklinde göstermiştir. Diğer çalışma alanlarında da bu amaca uygun araştırmalar yapılabilir. Aristoteles, bilimlerin, bazı ilkeleri ortak kullandıklarını belirtmekle beraber, kanıtlama ilkeleri arasında farkı kabul etmiş ve her bilimin kendine ait özel ilkelere sahip olduğunu ileri sürmüştür. (Bkz. *Anaytica Post.*, 76 a). Yukarıda görüldüğü gibi, *neden*, *doğa*, *düşünce*, *irade*, *formel töz*, *gaye neden*'de kattığımızda, *ilke* hakkında onun üstünde tanım vermiştir. Bunların birçoğu, pratik bilimlerden tarafından kullanılmaktadır. Zira, neden ve doğa, pratik bilimlerdeki yapının anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Amaçlar doğrultusunda eylemde bulunan insanın incelemesinde *gaye neden* önemlidir. İyi ile güzeli bulmak ve ulaşmak isteği, bir bakıma ilkeleri araştırmaktır. Özellikle 5. tanım pratik bilimlerde en çok iş yapanlardan biri olarak kabul edilebilir. Siyasetin, önemi gözönüne alındığında, ilkeleri tesbit edilirken ne kadar çok düşünmek ve kılı kırk yarmanın gerektiği ortaya çıkar. Çünkü, 5. tanımdan da anlaşıldığı gibi, Aristoteles'e göre, pratik alanda ilke bu alanda iş gören kişilerde bulunur; yani meydana getiren şeylerde ilke, meydana getirendedir. Bu alandaki ilke ya

zihin ya sanat ya da herhangi bir güç ve yetenektir. O akıllı seçim, iradedir. Çünkü, yapılanla seçilen aynı şeydir. (Bkz. *Metafizik*, 1025 b 23). İlkenin yapanda bulunması, bilgiler ya da bu alanda çalışan kişileri büyük sorumluluk altına almaktır.

Aristoteles'e göre, bilgelik, bilgi formlarının en son noktasıdır. Bilge kişi sadece ilkelere dayanarak bilmez, ilkeler hakkında da bilgisi vardır. Bu nedenle de bilgelik, bilimsel bilgiyle birleşen sezgisel akıl niteliği gösterir. (Bkz. *Ethica Nicomachea*, 1141 a 15). Pratik alanda da bilgeliğin geçerli olduğu Aristoteles tarafından kabul edilmiştir. Bilgelik gereği ilkeleri bilme, değişkenler alanı olan kültür dünyasında da ilkelerin varlığının kabulünü gerektirmiştir. Bilge, değişkenlerin arkasındaki ilkeleri bildiğinden sanıyı da aşmış olur. Çünkü, değişen ya da değişmeyen şeyler hakkında da olsa, akıl yanıltmadığı için, akim ifadeleri hakikattirler. Bu ifadeler bilimsel bilgi, pratik bilgelik ve felsefi bilgeliğe ilgilidirler. (Bkz. *Ethica Nicomachea*, 1141 a 5). Pratik bilgelik sezgisel akılla elde edilen felsefi bilgeliğe bir derece daha aşağı seviyededir. Bunun nedeni, bilgilerin ele alınan konulara göre sınıflama ve dercelendirmedir. En yüksek derecedeki nesnelere -gök cisimleri- bilgisi en iyi bilgidir. Bu bilgiye siyasi ve pratik bilgelik ulaşamaz. Çünkü bu iki bilgeliğin konusu olan insan, dünyadaki en iyi şey değildir. (Bkz. *Ethica Nicomachea*, 1142 a 20-25). İnsana yüklenen bu özellik onu araştıran bilimlerin bilim sınıflamasındaki yerini de belirler.

Pratik bilimlerin nesnelere, insanlar tarafından değiştirilebilmektedir. Bu nedenle sözü edilen bilimlerin amaçları nesnelere anlamak değil değiştirmektir. Şeyler, insanın oluşturularıyla ortaya koyduğu bazı ilkelerle uyum içine sokulmaya çalışılır. Aynı şekilde, insanda gün ışığına çıkmış bazı ilkelerle uyumlu kılmak için tahminde bulunurlar. Bu görevi üstlenen pratik bilgelik moral eylemler anlamında ihtiyat (sağduyu, prudence) ya da siyasi yetenek olarak adlandırılır. İhtiyat bireyselliği ve bireyin refah amaçları. Siyasi yetenek, devletle ilgilidir. (Bkz. *Barker 1959, 238*). Böylelikle hem bireyin hem de toplumun sorunları bilgeliğe çerçevesinde çözümlenmeye çalışılmıştır.

Pratik bilimlerde amaç, bilgi değil, eylemdir. Eylem de, yapısı gereği, sürekli değişiklik göstermektedir. Ancak ele alınan ya da

önemsenen eylem grubu siyasi ve ahlâkî olanlardır. Siyasi eylemler tarihten derlenirler. Ahlâkî eylemler, birey aracılığıyla toplumu etkilediklerinden, siyasi, psikolojik, dini, kültürel unsurların belirlediği davranış biçimi olarak da görülürler. Bu tür eylemlerin de tarihilik boyutu vardır. Bu iki eylem öbeğinde yer alan davranışlar iyi ya da kötü olarak değerlendirilebilirler. Bu türden yargılara varabilmek için hem *yargılama ilkeleri* tesbit edilmeli hem de çok sayıda geçmiş olaya bu ilkelerin uygulanması gerekmektedir. Geçmiş boyutu gözönüne almadan insan davranışları, anlaşılma-
dığından, pratik bilimlerin en önemli yardımcısı *Tarih* olmaktadır.

Pratik bilimlerin teorik bilimlerden önemli bir farkı, pratik alanda elde edilen bilgilerin uygulama alanına taşınabilmesidir. Aristoteles, teorik bilimler bilgisinin nesnelere üzerinde etkisinin olmadığını, pratik alanda ise bilginin eylem üzerinde etkide bulunduğunu belirtmiştir. Aristoteles'e göre, pratik bilimlerde bilgi, eylemden önce gelir, yani eylem gerekli olan bilgiden çıkar. (*Bkz. Barker 1959, 239*). Eylemin yönünü hangi bilgi türü belirler? Toplumun tarihinden elde edilen bilgi mi? genel ahlâk ilkelerinin bilgisi mi? siyaset alanının bilgisi mi? yoksa Tanrı menşeli bilgi midir? Bunların hepsi de gereklidir.

Amaç doğru eylemde bulunmaktadır. Bu nedenle eylem için gerekli olan bilgi güvenilir olmalıdır. İnsanın bu dünyadaki amacı, mutlu-olmak ve eylemlerini bu amaçla yapıyorsa, insanın ruh özellikleri yanında mutluluk şartlarının belirlenmesi de gerekmektedir. Mutluluğun ne olduğu, hangi şartlarda gerçekleştiği, hangi toplumun mutluluk için uygun bir ortam sağladığı, ne türden bir siyasi sistem uyguladıkları, ya da mutluluğu elde etmek için neler yapmaları lazım geldiğini araştırıp sonuçlandırdıklarında, ne yapmaları gerektiğiyle karşı karşıya kahrılar. Araştırmalarını tamamlayarak güvenilir bilgiye ulaşan Bilge amaç doğrultusunda yapılacak eylemleri tavsiye etme hakkına kavuşmuş olur.

Eylemde bulunan her kişinin ve yapılan her eylemin kendine has amaçları vardır. Bu amaçlar birbirleriyle çelişebilirler. Kendileri ve toplum için yararlı olanları bilen bilgiler ya da pratik bilgiye ulaşmış kişiler, hem kendileri için hem de genel için amaç koyarlar. Bilgilerin kendileri ve genel için koydukları amaçlar birbirleriyle çelişmez, birbirlerini tamamlayabilirler. Perikles bu tür

kişilere bir örnektir. (Bkz. *Ethica Nicomachea*, 1140 b 10). Ayrıca, pratik bilgeliğe sahip kişiler, insanların amaç olarak kabul ettikleri şeylerin amaç olmasını sağlayan nedenlere ulaşmaya çalışırlar.

Pratik bilgelik bu özelliklere sahipolmasma rağmen, Aristoteles'e göre, mükemmellik sanatta varken pratik bilgelikte yoktur. Sanatta kişi isteyerek yanlabildiği gibi; tercihini de şöyle ya da böyle yapabilir. Bu imkanlar pratik bilgelikte yoktur. Çünkü bilge, insanlar için *doğru* olan şeyi arar. Bu nedenle pratik bilgelik sanat değil bir tür '*Erdem*'dir. (Bkz. *Ethica Nicomachea*, 1140 b 25). Taşıyıcı ilke olarak erdem, davranışların ahlâk temeline oturtulma isteğinin en önemli belirtilerden biridir. Böylelikle amaç ve ilkelere taviz vermeden, düşünmeli ve eylemde bulunulmalıdır.

Aristoteles, siyasi ve pratik bilgeliklerin akim aynı ifadesi olduklarını belirtmiş, fakat, bu iki bilgelik türünün özelliklerinin farklı olduğunu da ileri sürmüştür. Ona göre, bilgelik şehirle ilgilidir. Pratik bilgelikse yaşama bilgeliği olarak görev alır. Bununla birlikte pratik bilgelik, tikel özellik gösterirken, siyasi bilgelik, tikellerin dayandığı tümellerle ilgilidir. Ayrıca, siyasi bilgelik hem eylem hem de düşünce gerektirir. (Bkz. *Ethica Nicomachea*, 1141 b 25). Böylelikle siyasi bilgelik, pratik bilgelik alanları içinde en üste yerleştirilmiştir. Pratik bilgelik, kişinin kendisiyle ilgilidir, yani bireyseldir. Siyasi bilgelik ise ev yönetimi, yaşama, siyaset ve adaletle ilgilidir. Pratik bilimlerin en üstünde yer alan siyaset, amaç olarak geneli seçmiştir. Genel hakkında amaçlar göstermek ve yargılar vermektedir. Bu nedenle, Aristoteles, devlet işleriyle uğraşan kişiler için bilgelik zorunludur, (Bkz. *Politika*, 75) demiştir.

Bireysel olan pratik bilgelik ile genel olan siyasi bilgeliğin dayandığı iki araştırma alanı olan ahlâk ile siyasete yakından bakmak gerekmektedir. Ahlâk bireysel temelli olmakla birlikte, ahlâklı davranışın yaygınlaşması toplumu da ahlâklı yapar. Seçilen ya da geliştirilen iyi siyasi sistem, toplumu doğru yönlendirdiği için bireylere de ahlâklı davranışın kolaylıkla benimsenmesi ve yaşanması imkanını sağlar. Bu açıdan birbirlerinden ayrılamazlar.

Pratik bilimlerde içinde ekonomi ile mimarlık olmakla birlikte, Aristoteles daha çok siyaset ve ahlâk üzerinde durmuştur. Ekono-

mi siyasetin bir alt bölümü olarak işlenmiştir. Yine, mimarlık da şehirle ilgili bir konu olduğundan siyaset içinde değerlendirilmiştir. Bu nedenle biz burada sadece ahlâk ile siyaset üzerinde duracağız.

3 — Pratik Bilimler : Ahlâk ve Siyaset

a — *Ahlâk*

Pratik bilimler insan davranışları temeline oturtulduğundan, insan davranışını en belirgin şekilde ortaya koyan ahlâkın temel görev yüklenmesi kaçınılmazdır. Aristoteles bireyin davranışlarının temellendirilmesini yaparken ister istemez ruhu da araştırmıştır. Ruh'un ahlâkla ilgili özelliklerinin araştırılması, ahlâk'ın sınırlarını da belirlemeğe yönelik olmuştur. Ahlâk alanının sınırlarının belirlenmesi, sınıflandırılması, kavramlarının tamamlanması, uygulanan yöntemin gösterilmesi esas alınarak bu çalışma temellendirilmiştir.

Ahlâk'm bilim olarak özelliklerine bakıldığından ilk göze çarpan Aristoteles'in genel bilim anlayışına uygun olarak gaye tabanına oturtulmuş olduğu görülür. *Nikomakhos'a Ahlâk*'m ilk cümlesi, bu anlayışı yansıtır. «Her sanat, araştırma ve benzer şekilde her eylem ve takip, bazı iyi şeyleri amaçladıklarını düşündürür. Bu nedenle iyi'nin amaçlanan herşeyde bulunduğu hâk olarak belirtilmiştir. Kesin ayrılık sonuçlarda bulunur; bazı sonuçlar eylem olurken bazıları da kendilerini üreten eylemlerden bağımsız ürünlerdir». (Bkz. *Ethica Nicomachea*, 1094 a 1). Bireyin her eylemi bir amaca göre olmaktadır. Genelde dağınık ya da sınırlı küçük amaçlar göze çarpsa da bütün eylemlerin yöneldiği bir gayenin olduğu kabul edilmiştir. Eylemlerde ortaya çıkan bütün amaçların ortak gayesi ve aynı zamanda bu dünyada varoluşun nedeni mutluluk (eudaimonia) tur. Hem bireyin hem de toplumun, mutluluğu gerçekleştirecek şartları yerine getirmeleri gerekmektedir. Mutluluğun ne türden özelliklere sahip olduğunu belirlemek ve insanların ona nasıl ulaşacağını göstermek, ahlâkın başlıca konusu olmuştur.

Ahlâk hayatla ilgili olduğundan, Aristoteles, ahlâkla hayat biçimleri arasında paralellik kurmuş, üç tür hayat biçimi tesbit etmiştir : Haz hayatı, siyasî hayat ve teorya hayatı. Halkın çoğu hayvanlara benzer şekilde haz amacıyla yaşar. Bir kısım kişiler siyasetle uğraşırlar; çünkü, onurlu hayatın siyaset alanında mümkün olduğuna inanmışlardır. Onur'un onurlananlardan çok onurlandıranlara bağlı olduğu kabul edilmiştir; dolayısıyla kişinin onuru elinden alınabilir niteliktedir. İyi ise kişiye özgüdür ve ondan kolaylıkla almamıyacak bir şey gibi tasarlanmıştır. Siyasetçilerin sürekli onur peşinde koşarak erdemli olmak istedikleri, ancak, ömür boyu başlarına çok sayıda olumsuz olay geldiğinden, tam mutlu olmadıkları ileri sürülmüştür. (Bkz. *Ethica Nicomachea*, 1095 b 10-30). Bütün bunların üstünde tam ahlâklık diyebileceğimiz teorya hayatının olduğu gösterilmiştir. Teorya hayatı sürdüren az sayıdaki insanın gerçek mutluluğa ve erdeme ulaştıkları düşünülmüştür. Bu yaşama şekillerine bağlı olarak da ahlâk çeşitleri gelişmiştir.

Ahlâklı davranış olan erdemlilik iki ana öbeğe ayrılır : Düşünce ve karakter erdemleri. Bunlara teorik (*sophia*) ve pratik (*phronesis*) bilgelik de denir. Ancak her ikisi de, doğru yargılama ve aklı başmıdalıkla birlikte, düşünce erdemleri grubunda yer alırlar. Bunlar öğretimle geliştirilir ve hakiki kuralların bilgisinden oluşurlar. Her ikisi de günlük hayatla ilgili olduklarından ona rehberlik ederler. Yeni olaylar ve durumlar onlar aracılığıyla yorumlanırlar. Ancak *sophia* sürekli olan hakikatlerle ilgilidir. İnsanların bu türden hakikatleri değiştirmeye gücü yetmez. Cömertlik, cesaret ve ölçülülük gibi değişebilir davranışlar karakter erdemleri olarak kabul edilmişlerdir. (Bkz. *Ethica Nicomachea*, 1103 a 1-5; Ay. Bkz. *Alan*, 126). Karakter erdemleri, davranışların nasıl olması gerektiği üzerinde dururken, düşünce erdemleri, ahlâkın zihni temelleri ile teorya yaşamını konu edinirler. Belirleyici olan ve amaçlanan düşünce erdemleri ve teorik bilgelik ahlâkın ilkelerini de ortaya koymaktadır. İnsan eylemleri ve olaylar, pratik bilgelik aracılığıyla ilkelere bağlı olarak açıklanırlar.

Aristoteles, ahlâkın, ilk ilkelere çıkarılmadığını, günlük eylemlerin araştırılmasıyla, ilk ilkelere varıldığını belirtmiştir. Ahlâk, Aristoteles'e göre, kendi kendisiyle kolay anlaşılır olandan değil,

birbirine benzeyen olaylardan başlanarak araştırılmalıdır. Ahlâkın ilk ilkeleri, çok derinlerde olması nedeniyle, kolaylıkla seçilip çıkarılamaz. İlk ilkelere varmak için iki şey gereklidir : Birincisi; araştırmacı ya da öğrenci, kendi döneminin kolektif bilgelğinde olan genel moral sorunlarını kabul etmiş şekilde yetiştirilmeli. Bununla birlikte kolektif bilgelikteki sanılar ne açıktır ne de tutarlıdır. Ayrıca bu sanılar ilk ilkelere varmada kullanılacak veriler olabilecekleri gibi, olmayabilirler de. İkincisi; bu inançları denetleyecek, diğerleriyle karşılaştıracak, tutarsızlıkları ve eksiklikleri gidecek, ve kendi kendilerine daha iyi anlaşılır olan hakikatleri ortaya koyan, bir araştırmadır. (Bkz. *Ethica Nicomachea*, 1095 a 11; Ross 1960, 189). Toplumun sahip olduğu moral değerlere göre yetiştirmek yanında, onların araştırılması yoluyla düşünce erdemlerine ulaşma yolu bir çalışma alanı olarak ortaya çıkarılmaktadır.

Aristoteles, ahlâkı bağımsız bir bilim olarak düşünmemiş, siyasetten ayrı bir araştırma alanı olarak da görmemiştir. Siyaset de ahlâkî temele oluşturulmuştur. Çünkü, bir toplumun amacını tahlil etmek, bireyin amacını tahlil etmekle eşdeğerde görmüştür. Aristoteles'e göre, her ikisinin de amacı aynıdır. Bütün İnsan eylemlerinin bir amacı vardır, o da mutluluktur. Bu amaca ulaşmak için bir bilim vardır; o da siyasettir. Ahlâk, konusunu siyaset olarak belirlemiştir. Siyaset, ahlâkî bir topluluğun insanıyla ilgilenmektir. (Bkz. *Barker* 1959, 240). Bu anlamda devlet, bireyin herşeyi olarak görülmüş, ahlâkî bir temele oturtulmuş ve ona ahlâk misyonu yüklenmiştir. Aristoteles'e göre, en geniş anlamda siyaset bilimleri, mutluluk ve iyiye ulaşma amacıyla toplumun birliği içinde nasü davranılması gerektiğini konu edinmişlerdir.

Temel İyi'nin bilimi olarak siyaset, akılcı bir hayat sürme eğiliminde olan insanların yönünü belirlemek için ortaya çıkmıştır. İnsan, siyaset bilimiyle hayatın anlamlarını ve amacını öğrenir. Yine kendi bilgilerinin başkalarına aktarmak da siyaset bilimiyle gerçekleşmektedir. Bu nedenle siyaset üst bir bilim olmak ihtiyacındadır. Eğitim, ekonomi, retorik, strateji, değerler siyaset tarafından yönlendirirler. (Bkz. *Barker* 1959, 244). *Nikomakhos'a Ahlâk*'da, ahlâk (moralite) ruhun bir ifadesi olan psikolojiyle ilişkili olarak ele alınmıştır. *Politika*'da, ahlâk toplumsal çevresiyle birlikte kabul edilmiştir. Ahlâk siyasi otoritenin eğitimdeki etkisiyle

yönlendirilmektedir. Başka bir deyişle, dinamik olan *Politika*'yla karşılaştırıldığında *Nikomakhos'a Ahlâk* nisbeten daha statikdir. Her ikisi de insanın moral hayatıyla ilgili öğretisi hakkında ahlâkî incelemelerdir. (Bkz. *Barker* 1959, 249).

Hayata ilişkin davranışların ya da hayatın kendisinin temellendirilmesinde kullanılan ilkeler, ahlâk aracılığıyla kendilerini ortaya koymaktadırlar. İnsan eylemlerinde görülen her türlü değişkenliği, mümkün olduğu kadarıyla ilkeler bazında açıklamaktadır. Bu durum da ahlâk, değişkenlerin formlaştırılması anlamına gelmektedir. İlkelerle açıklayıp, genel özellikler kazandırma eğilimi, pratik bilimleri teorik bilimlerin sahip olduğu niteliklere yaklaştırma çabasıdır.

Ahlâk, siyasetin kontrolünde bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat önemsiz bir unsur değil, hayatî önem taşıyan görevleri vardır. Çünkü, insanın varolma nedeni ve amacı olan mutluluğun ne olduğunu ahlâk belirlemekle, siyaset gerçekleştirmekle yükümlü tutulmuştur.

b — *Siyaset*

Aristoteles siyaseti, toplumsal sorunların çözümünü sağlamak ve herkesin amacı olan mutluluğa ulaşmak için gerekli yöntemleri bulmakla görevli çalışma alanı olarak tanımlamıştır. Ayrıca toplum için iyi olanı tesbit ederek bu yönde toplumun bütün kesimlerini organize etmekle de siyaset görevlendirilmiştir. Doğası gereği toplum içinde yaşaması gereken insanın, hem yeteneklerini geliştirmek hem de amaç olan mutluluğa ulaşmak için toplumun en gelişmiş kurumu olan devleti iyi kurmak gerekir. İyi düzenlenmiş devlet, amaçladığı yolu bulmada insanın en önemli yardımcısidir.

Siyaset, toplumun bütün sorunlarını toplum adına yüklediğinden en önemli bilim olarak kabul edilmiştir. Siyaset biliminin amacı; «Kentler için hangi bilimlerin gerekli olduğu ve kimlerin ne kadar öğrenmesi gerektiğini belirlemedir». (Bkz. *Ethica Nicomachea*, 1094 b). Konuları arasında siyasi kurumların biçimlendirilmesi ve değiştirilebilecek şeyler hakkında insan aklının yönlendirilmesi de vardır. (Bkz. *Barker* 1959, 252). Siyaset görevini tam

olarak gerçekleştirmek için toplumun bütün unsurlarını araştırmak, ilkelerini bulmak birbirleriyle ilişkilerini temellendirmek zorundadır. Üstlendiği görevler siyaseti en çok istenilen ve en geniş kapsamlı bilimlerden biri yapmaktadır.

Aristoteles'e göre, siyasetin görevleri arasında, insanın doğasını araştırmak ve toplumla doğa arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılması da vardır. Aristoteles, insanda görülen gayeli davranışın doğadakine bağlı olduğunu göstererek, toplumun doğayla ilişkisini ilkeler çerçevesinde ele almıştır. Toplumda görülen kargaşa ve düzensizlikleri, yasaların iyi konmamasına ve yasalara göre davranılmamasına bağlamıştır. Bu nedenden dolayı, toplum yasalarının özelliklerini ve topluma katgılaruu araştırmayı da siyasetin başlıca uğraşları arasında saymıştır.

Politika'da, insanın doğasının ancak toplum içinde bulunmakla gerçekleşebileceğini (Bkz. *Politika*, 9) söylenmiştir. Buna göre, herkes kendi doğasını, kendi eğilim ve amaçları doğrultusunda devlet içinde gerçekleştirir. İnsan olmak, toplum ve devlet içinde olmakla eşanlama gelmiştir. İnsan tür olarak doğaya, kendini gerçekleştirmek için de kendi yarattığı kültüre bağımlıdır. Yani doğası gereği toplum içinde olmak zorundadır. Doğal zorunlulukları taşımakla birlikte, yaratıcı olması nedeniyle zorunluluk dolayısıyla da tek biçimlilik ortadan kalkmaktadır. Yine de doğadaki düzenliliğin, toplumda da geçerli olduğu açıkça belirtilmiştir. Toplum yasalarına uygun davranmanın erdemli, yasadışı yaşamının hayvanların en kötüsü olarak gösterilmesi (Bkz. *Politika*, 10). Yasal düzenin, insan olmak ve toplum için ne kadar önemli olduğunu ortaya koyar. Sözü edilen yasanın doğa yasası olmadığına ilişkin önemli ip uçları olmakla birlikte normatif yasalar doğa yasalarına indirgenebilir gibi gözükmektedir. Doğa yasalarındaki zorunlu uyum, yerini, devlet yasalarındaki erdemli uyuma bırakmıştır. Erdemliliğe bağımlı olarak ortaya çıkan mutluluğun insanın temel amacı olması ve amacın de belirleyiciliğinden dolayı, kültürdeki yasallık da bir nevi zorunluluk izlenimi vermektedir. Ayrıca, devlet doğa yasası gereği ortaya çıkan süreçse, devletin yasaları da doğa yasası örneğine göre olmalıdır. Halbuki, devletlerdeki yasa farklılıkları, *Politika* kitabında tartışılan temel konulardan biridir.

Aristoteles'e göre, siyasetin üstlendiği bütün görevleri yerine getirmekle siyaset adamı sorumludur. Başlıca görevleri arasında, bütün hoşnutsuzlukların önünü almak, gelecekte çıkabilecek sorunları çözecek ve barışı sürekli sağlayacak yasaları yapmak da vardır. (Bkz. *Politika*, 64). Siyasetçi, mutluluk konusuyla özellikle uğraşır; çünkü o yurttaşları yasalara uyan, erdemli ve iyi yapmak ister. Hekim nasıl bedeni tanımak zorundaysa, siyasetçi de ruhu tanımak zorundadır. (Bkz. *Ethica Nicomachea*, 1102 a 15-25). Amaç insanı mutlu etmekse, insanın temel ilkesi ve eylemlerinin yönlendiricisi ruhu incelemek, siyasetçinin başlıca görevlerinden biri olur.

Pratik bilimler (kültür bilimleri) grubunda iki temel bilim olan siyaset ve ahlâkın temel özellikleri, amaçları ve amaçlarının genelliğine göre belirlenmiş olduğundan, siyasete değer açısından birinci sırada yer verilmiştir. Siyasetin geniş kapsamlı oluşu diğer pratik bilimleri de yönlendirmesine neden olur. Siyaset, insanın amacını belirlerken diğer pratik bilimlerden de yardım alır; ve amaç doğrultusunda onları yönlendirir. Bütün bu görevleri insan için neyin iyi olduğunu bulmak kaygısıyla yapar.

Siyaset biliminin önemli bir özelliği de eğitilmiş insanlara ihtiyaç duymasıdır. «Bilen kişiler iyi yargıda bulunurlar ve iyi yargıç olurlar». (Bkz. *Ethica Nicomachea*, 1094 b 30). Bunların bilgeliği özellikleri olması, siyasetçinin bilge olacak şekilde eğitilmesi gerektiğini öngörmüştür. Çünkü bu kadar önemli görevi üstlenen kişi ya da kişiler, sıradan olamazlar. Bilgi, ileri yaşlarda giderek arttığı için genç insanların siyasette tercih edilecek kişiler olmadığı belirtilmiştir. Ama genç insanlar geleceğe yönelik olarak eğitilmelidirler. Toplumun iyi yönetmek için yetiştirilen siyasetçinin temel eğitimi ruh hakkında olmalıdır.

Aristoteles, siyaset bilimini düşünce (dianoetik) erdemler öbeğinde kabul etmiştir. Siyaset bilimi pratik bilgeliği olarak akim aynı ifadesidir. Pratik bilgeliğin özel işlerle ilgili olduğu gibi, onun devlet işleriyle ilişkileri de açıktır. (Bkz. *Ethica Nicomachea*, 1141 b 23-30; *Voegelin* us, 298). Devlet işlerinde iki tür bilgeliği vardır : Birincisi, yasama bilimi (legislative) ile uğraşan bilgeliği; ikincisi, geleceğe yönelik temkinlilik, hukuk ve idare niteliklerine sahip siyaset bilimi olarak adlandırılmıştır. (Bkz. *Voegelin* us, 298). Si-

yasetçi bu iki bilgeliği kendinde bulundurmak durumundadır. Çünkü, siyasetin temel amacı, tartışmasız ve güvenilir bir yetkiyle idare etmektir. Bilgelik de bu özelliğe sahiptir. «Bilge kişi, kendine emredilen kişi değildir; tersine onun başkalarına emretmesi gerekir. Onun başkalarına değil daha az bilge olanların ona itaat etmesi gerekir». (Bkz. *Metafizik*, 982 a 15). Siyasetçinin bilge olma gerekliliği, bilgenin de yönetme üstünlüğü açıkça ifade edilmiştir.

Aristoteles felsefesinin omurgasını oluşturan gayelilik, yasallığı içermektedir. Yasallık da düzen demektir. Doğada düzenliliğin varlığını şüpheye mahal vermeden kabul etmiştir. Bu düzenliliğin insan, kültür, dünyasında olup olmadığına ilişkin soruya rahat cevap vermek güç gibi gözükmektedir. Ancak, insan dolayısıyla toplum, doğanın bir uzantısı olarak benimsenmiştir. Bu görüşü, ailenin oluşumu, köy ve şehirlerin gelişimini örnek göstererek desteklemiştir. Bu örgütlenmeler insanın doğal özelliklerinin gerçekleşmesini sağlamıştır. Doğanın uzantısı olan bir düzen gerçekleştirilmiştir. Doğanın bir parçası olması nedeniyle, doğa yasalarına bağımlı insanın toplumsallaşması da doğal bir süreç kabul edilmiştir. Bu siyaset açısından da önemli bir durumdur. Çünkü insanın hem kendi doğası hem de doğayla ilişkisi temellendirilirse kültür alanındaki düzen dolayısıyla da siyaset yerli yerine oturmuş olur.

Metafizik'te doğa şöyle tanımlanmıştır: 1 - Büyüyen şeylerin meydana gelişi. 2 - Büyüyen şeyin kendisinden çıktığı ilk öge. 3 - Her doğal varlıkta, doğal varlığın özü gereği, sahip olduğu ilk hareketin ilkesi. 4 - Bir şeyin yapıldığı ilk madde. 5 - Doğal şeylerin tözü. 6 - Her türlü töz; bir şeyin doğası o şeyin tözüdür. (Bkz. *Metafizik*, 1014 b 17-1015 a 15). Bu tanımlar kültür alanına da uygulanabilir.

Aristoteles'in doğa tanımı, yöntem, özellikle de tarih açısından oldukça önemlidir. Ona göre, doğa herhangi bir şeyin ilk değil son durumudur. Salt Formu gaye kabul ettiğinden bu hedefe varmak, imkansız denecek kadar zordur. Süreklilik, oluş sürekliliğidir. Bu durumda bir şeyin doğası onun büyüme sürecine dendir. (Bkz. *Sinclair*, 9) Kültür dünyasındaki bütün olaylar ve süreçler bu anlayışa fazlasıyla uygun düşerler. Aristoteles, devletin nasıl kurulduğunu açıklamak için onun doğal gelişimine bakmak

en iyi yaklaşımdır, diyerek bu anlayışı destekleyen bir örnek vermiştir. (Bkz. *Politika*, 7) Bu tutumuyla kültürel yapının doğası da doğal yapıya bağlanmış olur. Aristoteles, kültür ile tabiat arasındaki ilişki hakkındaki ipuçlarından bir diğerini de avcılığı ele alırken vermiştir; «doğa hiçbir şeyi boşu boşuna yaratmamıştır. Bütün yaratmalar insan için olmalıdır», (Bkz. *Politika*, 19) demiştir. Bu düşünceden hareketle, insan, doğa (tabiat)ın amacının bir bölümü olmuş olur, aynı şekilde doğadaki bir takım şeylerin de insan için yaratılmış olduğunu kabul etmiştir.

Kültür alanındaki yasahlık akim ilkelerine bağlı olarak geliştirilmişlerdir. Yukarda da belirtildiği gibi, eylemleri konu alan ilkeler, pratik bilgeliğin konusudur. Pratik bilgelikte esas olan, değişkenleri tutarlı bir şekilde ilk ilkelere geri götürme ve olabilecek değişiklikleri önceden görebilmektir. Toplumdaki yasahlık da bu kaynaktan türetilmiştir.

Aristoteles, kültür alanındaki yasahlığın ilkin gelenek tarafından temsil edildiğini ifade etmiştir. Bu anlayışını *Hafıza ve Hatırlama* adlı çalışmasında, alışkanlığın doğa rolü oynadığını belirterek göstermiştir. (Bkz. *De Memoria et Reminiscentia*, 452 a 25) Toplumdaki yasallığın kaynağı pratik akıl olmakla beraber, onun dünyasına çıkışı alışkanlıkların oluşturduğu gelenek şeklinde olmuştur.

İskendere Söylev'de insanlığın büyük bir kısmının, onurlu davranışı onursuz olandan geleneklerle ayırdıklarını belirtmiştir. Davranışları belirleyen kurallar, yazılı yasalar içinde yer almazlar. Ancak, bu kurallar yazılmamış geleneklerde ve genel eylemlerde gözlemlenebilirler. (Bkz. *Rhetoric to Alexander*, 1421 b35) Gelenekğin rolünü, dinî törenleri örnek alarak açıklamıştır. Dinî törenlere karşı üç tavır alınabilir: 1 - kuruldukları gibi korunular. 2 - Mükemmelleştirmek için değiştirilirler. 3 - Daha mütevazi hale getirmek için değiştirilirler. Oldukları gibi kalmaları istediğinde, bütün ülkelerde ataların geleneklerinden ayrılmanın yanlış olduğunu hükmedilmiş olunur. Tanrı tapınaklarını yapanlar ve şehirlerin kutsanmış ilk kurucuları, bütün kehanetler, atalardan kalan kutsal tutumların gücü geleneklerle yaşarlar. İnsanlık geleneklerle gelen değerlerden çok faydalanır. Ataların tutumunda görülen

kutsallık ve onun gücü hem ekonomik tabana dayanan toplum hem de birey için avantaj olarak görülmüştür. (Bkz. *Rhetoric to Alexander*, 1423 "30- '5) Gelenek, düzenin sağlanmasında ve çeşitli başarıların gerçekleşmesinde belirleyici bir güç olarak yasa görevi yapmıştır.

Aristoteles, *Rhetorica'da* özel ile genel yasalar olmak üzere iki tür yasadın sözetmiştir. Özel yasalar, her toplumun sahip olduğu ve ona göre davrandığı yasalardır. Bunlar kısmen yazılmış kısmen yazılmamıştır. Genel yasalar ise doğa yasalarıdır. Doğa yasaları adalet ve adaletsizlik gibi konularda insan üzerinde etki-de bulunmaktadır. (Bkz. *Rhetorica*, 1373 b 1-10). Özel yasa, çeşitli durumlarda insanların nasıl davranmaları gerektiğini belirten ve fikirbirliğiyle oluşmuş yazılı ilkeler, olarak tanımlanmıştır. (Bkz. *Rhetoric to Alexander*, 1422 a 2). Çeşitli toplumlarda farklı konular farklı tutumlar varolduğundan yasalar alanında da çok çeşitlilik görülür. Kültürlerdeki yasalılıkların farklılığı doğa yasasının tek biçimliliğine uymamaktadır. Ancak gaye doğrultusunda yapılan çalışmalarda, tüm insanların uyması gereken bir yasanın olduğu yer yer gösterilmiştir.

Jaeger'e göre Aristoteles, siyaseti, ahlâkla birlikte kesin formları araştıran bilim olarak da tanımlamıştır. Aristoteles, felsefi siyaset için, ikinci el bilgi kullanan sanata karşı çıkmıştır. Sadece deney benzerliklerine dayanan kararları nedeniyle, sıradan empirik siyasete güvenmiştir. Felsefi siyaset, nesnesine göre kesinliğe sahiptir. Bu nedenle de salt teorik bilim kabul edilir. (Bkz. *Jaeger 1967*, 85). İnsanların gayesini araştırmakla yükümlü olan bir bilim dalı olan siyaset, amacı açısından teorik bilim öbeğine girmekle birlikte, ulaştığı nitelikler açısından pratik bilimler arasında sayılmalıdır.

Bilim olarak siyaset, bu farklılıkların arkasında olan, ahlâkın da temellendirilmesine katkıda bulunan ilkeleri bulmakla görevlendirilmiştir. Bu ilkeler bulunup onlara göre yaşamaya başlandığında gaye doğrultusunda önemli adımlar atılmış olur.

C — YÖNTEM

Aristoteles, Pratik Bilimlerde birçok yöntem birden kullanmıştır. Bunlar dialektik, anlama, analiz, 'tarih', karşılaştırma ve eleştiridir. Sadece dialektik ile retorik başlı başına ele alınmışlar, diğerlerine ise konuların gelişimine göre yer verilmiştir. Yöntem olarak tarih, Tarih Anlayışı başlığı altında incelenecektir. Pratik bilimler çerçevesinde yer alan çalışmaların bilgi teorisine fazlaca yer ayrılmadığından bu alanda kullanılabilir yöntem üzerine düşünmediğini söylemek güçtür. Kaldı ki, pratik ile siyasî bilgiler alanın çerçevesini çizerken, dialektik, retorik ve 'tarih' başta olmak üzere, anlama, analiz, karşılaştırma ve eleştiriye bilginin elde edilmesi ve güvenilirliğinin sağlanması için başvurmuştur. Aristoteles, bilgiyi bu temel aşamalardan geçirdikten sonra, değeri açısından sınıflamış ve ilgili birimdeki yerine koymuştur. Bu tutum günümüz tarih ve diğer kütür bilimlerinin yöntemi açısından da önemlidir.

Aristoteles, pratik bilimlerde ve tarihte büyük ölçüde analitik bir tutum izlemiştir. Öncelikle, çeşitli alanların değerlendirilmesinde alışkanlıklarımızın etkisinin büyük olduğunu görmüş, bundan kurtulmanın gerekliliği üzerinde durmuştur. Hakikat için, sevgi temelli de olsa, alışkanlıklardan kurtulmayı filozofluk görevi olarak kabul etmiştir. (Bkz. *Ethica Nicomachea*, 1096 a 10). Alışkanlıkların kültür alanındaki çalışmalarını yönlendirmede büyük rol oynadığının bilincinde olan Aristoteles, nesnel olması gereken bilimsel tutumun önkoşulu olarak alışkanlıklardan kurtulmayı öngörmüştür.

Bilimsel yöntemin dayanaklarından biri olan 'gözlem'e kültür alanında başvurmak hem olumlu hem de olumsuz yanlar içerir. Olumludur çünkü, bilimsel yöntemde önemli bir görev alır. Bu görevin kültür alanında da verilmesi bu alanın bilgilerinin güvenilirliğini artırır. Gözlem verilerini başka gözlemlerle karşılaştırarak nesnellığe yaklaşma imkanı elde edilir. Aristoteles'in, toplum ve devlet konularında da büyük ölçüde gözleme dayandığını söylemek yanlış olmaz. Devletin iyi bir amaç için kurulduğunu gözlemleriyle tesbit ettiğini belirtmiştir. (Bkz. *Politika*, 7). Kadının toplumdaki yerinin Yunan ve Yunan olmayanlar arasın-

daki farkı onlar üzerine yaptığı gözlemlerden çıkarmış olabileceği gibi, *Herodotos Tarihi*'nden yararlanmış da olabilir. (Bkz. *Politika*, 8).

Kritik konularda elinde bulundurduğu belgeleri belirleyici öge olarak kullanmıştır. Solon'un atlı sınıfına ne türden şartlar getirdiği hakkında iki ayrı görüşün dışına çıkarak surda bulunan bir adak taşındaki yazıyı belge olarak kullanmıştır. Bu belgeye dayanarak konuyu aydınlatmıştır. (Bkz. *Atinalıların Devleti*, böl. 7).

Kültür alanındaki bilgilerin güvenilirliğinin, ele alman unsurların net, aydınlık, bulanıklıklarından mümkün merteye kurtulmuş olmasına bağlı olduğunu göstermiştir. Bunu da büyük ölçüde, bütün sorunlarda kullandığı, detaylı analizlerle gerçekleştirmiştir. Moral erdemlerin, siyasi sistemlerin, trajedilerin, anayasaların incelenmesinde analiz bir yöntem olarak kullanılmıştır. *Politika*'da uyguladığı yöntem de analiz ve başlangıçları araştırmadır. (Bkz. *Ross 1960*, 238). Bunu kitabın başında belirtmiştir. «Sorunu, her zamanki ilkemizle, yani çözümlenme yöntemi uyarınca incelersek, bu apaçık ortaya çıkacaktır. Öteki bilim dallarında bileşik şeyleri artık bölünmeyecek kadar küçük parçalara ayırıyorduk; devleti ve devletin kurucu öğelerini de aynı biçimde inceliyelim; bunların birbirinden nasıl ayrıldıklarını ve söz konusu parçalar hakkında geçerli ilkeler çıkarıp çıkaramıyacağımızı o zaman daha iyi göreceğiz». (Bkz. *Politika*, 7).

Günümüzde de bilimsel bilginin oluşması için gösterilmesi gerekli koşulları, varsayıma dayalı olarak analiz, karşılaştırma, sentez (Bkz. *Duralı 1992*, 146) aşamalarını Aristoteles, kültür bilimleri alanında da uygulamıştır. Sorunların temellendirilmesinde, genellikle, en ince ayrıntılarına kadar çözümlenme yaparak pratik bilimlerdeki güvenilirliğin artırılmasına katkıda bulunmuştur. Başka türlü denetleme imkanı olmadığından da eldeki imkanları en iyi şekilde kullanarak güvenilir bir yapı kurmak için büyük çaba harcamıştır. Aristoteles ele aldığı sorunların çerçevelerini eksiksiz çizerek onların iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Bu işlemi yaparken sorunların tarihine de bakmadan geçmemiştir. Sorun hakkındaki görüşlerin analizine dayanarak ve görüşle-

ri birbirleriyle karşılaştırarak bir sonuca varmasında eleştirel tavrını etkili olmuştur.

1 — Dialeetik

Aristoteles, pratik bilimlerin değişken bilgilerini temellendirmede kullandığı başlıca yöntemlerden biri dialektiktir. *Organon*'un 5. kitabı olan *Topikler* pratik bilimlerin bilgi öğretilerini temellendirmede kullanılacak yöntemle ilişkin ipuçları vermektedir. Aristoteles, *Topikler*'in amacını şöyle açıklamıştır; Sanı öncülerinden hareket ederek ileri sürülen her konu hakkında bir kanıt ileri sürme imkanı verecek bir yöntem bulmaktır. (Bkz. *Topica*, 100 a 18-24). Kültür alanındaki bilgilerin sanı olması nedeniyle bu alanda iş gören yöntemin de dialektik olması gerektiği ortaya çıkar.

'Her konu hakkında bir kanıt ileri sürme imkanı' anlayışı, teorik bilimlerdeki kanıtlanabilirlik ilkesinin pratik bilimler için de geçerli olduğunu ortaya koyar. Ortaya konan kanıtlara karşı sürülecek kanıtların yolunu tıkamak da yöntemin amaçları arasında sayılmıştır. Aristoteles bu yöntemle, dialektik kıyas adını vermiştir. Bütün alanlarda kullanılacak ikinci en iyi kıyas şekli ve bilimsel bilginin alanı dışındaki her şeyi içermekle görevlendirilmiştir. (Bkz. *Green*, 69).

Bilimsel bilginin temeli olan kanıtlamanın üç şekli vardır :
1 - Zorunlu kanıtlama, apodiktik özlerin bilgisi hakkındadır.
2 - Olasılıkları kanıtlama (dialektik), zorunlu doğrular olmayan genellikler ve görünüşler hakkındadır. 3 - Rastlantıları kanıtlama (eristik), tesadüf sonucu ortaya çıkan ve genel kuralı koyma teşebbüsü tümüyle yanlış olan şeyler hakkındadır. Rastlantıların bilimi olmaz, ancak genellik özelliği kazanabilir. (Bkz. *Dimitriu I*, 190). Kanıtlama türü olarak da görev alan dialektik, sorumlu olduğu bilgi türünden de anlaşıldığı gibi, yine kültür alanında iş görmektedir.

Dialektiğin başlama noktaları zorunlu hakikatler değildir. Onlar, sam ve ortak inançlara dayalı, doğrulukları tartışılır, temellerden başlar. (Bkz. *Dimitriu I*, 190). Bu demektir ki, pratik

bilimlerde başvurulan yöntem dialektik olmuştur. Ama salt pratik bilimlerin mantığı görevini üstlenmemiştir.

Aristoteles için, mantığın bir kolu olan dialektiğin üç görevi vardır. Dialektik çalışmanın faydaları da bu üç görev alanlarında gösterilmiştir : 1 - Zihinsel jimnastik yapmak. 2 - Kendi işlerimiz için geliştirdiğimiz düşünceleri, başkalarının düşünceleri karşısında savunmak. 3 - Bilim açısından. a) Bir sorun hakkında tartışıyorsak dialektik onların doğru veya yanlış olmalarını göstermemize yardımcı olur. b) Bilimin ilk ilkeleri, bilimsel olarak kanıtlanamazlar, onlara en iyi yaklaşım yolu, dialektikle kanıtlanmış genel sanılardır. (Bkz. *Ross 1960*, 56-57). Ross'a göre, ilk iki madde *Topikler*'in asıl amacıdır. Çünkü, Aristoteles, *Topikler*'de çok az bilimsel yöntem kaygısı gütmüştür. Bununla birlikte, pratik bilimlerin dayanağı bireysellikler olduğuna göre, ikinci madde bilimsel kaygılar için de kullanılır. Özellikle siyaset alanındaki tartışmalarda çok sık başvurulan yöntemdir. Üçüncü madde de, hem ele alman konu hakkında ileri sürülen düşüncelerini doğruluğunu ve yanlışlığını göstermesi açısından hem de çalışma alanlarının ilkelerini keşfetme açısından kültür bilimlerine uygulanacak niteliktedirler.

Dialektik teknikte üç ana terim vardır. Öncül, sorun ve tez. Dialektik öncül bir sorudur (aynı zamanda cevaptır da). Öncüldeki soru veya cevap hem bütün hem de bilge kişiler için tavsiye niteliğindedir. Her sorun, özellikle birinin karşı çıkması için hazırlanmamış olabilir. Sadece tartışmak için de sorun geliştirilebilir ve her sorun da bir tez değildir. Tez, yüceltilen bazı filozofun paradoksal sanıları ya da argümança desteklenen ama kimseye ait olmayan bir görüştür. Ayrıca bütün problemler ve tezler tartışmaya değer olmakla birlikte, ihtiyaç duyulan tarafından geliştirilirler. (Bkz. *Ross 1960*, 58). Bu özelliklerin uygulanmasında sorun sık sık saçma sonuçlara varsa da, sorun ya da sorunu çözümlenmeye aday tezlerin, analizleri, karşılaştırılmaları ve eleştirileri güvenilir sonuçlar da ortaya çıkarabilmişlerdir.

Dialektik, genel olan, ama genelliği zorunluluk içermeyen, yapılarla ilgilenir. Pratik bilimlerin amacı zorunlu (zorunluluk, kültür alanında imkansızdır) olmayan genelliklere varmak olduğundan dialektik bu bilim öbeğinin yöntemi olmaktadır. Pratik

bilimlerde en önemli yeri tutan siyaset tartışmalarında, bilgiler ile çoğunluğun düşünceleri temel alınır. İleri sürülen, sanı türünden olan bu düşünceler düzeltilmeye muhtaçdırlar. Düzeltilmeye uygun değilse reddedilirler. Bu işi gerçekleştirmek için de dialektik kullanılır.

Sanı analiz edildiğinde, zorluklarla, tutarsızlıklarla aşırı ve birbirleriyle çelişen durumlarla karşılaşılır. Bu durumlardan kurtulmanın yolu eleştiridir. Çünkü sanı türünden bilgiler eleştiriyle geliştirilirler. Sanının aşırılıkları veya hataları azaltılabilir. Bir doğru hakkında iki zıt düşünceyle getirilen düzensizlik çeşitli kanıtlarla giderilebilir. Bu zıt düşüncenin birisi, kabul edilen sanılar, diğeryse metafizik ilkelerdir. Bu iki düşünce şekli Aristoteles'in yöntemini oluşturmuştur. Bu yöntem ne tümevarım ne de tümdengelimdir. İkisi arasında gidip gelen canlı bir tarzıdır. (Bkz. *Barker* 1959, 253). Barker'in belirttiği gibi, Aristoteles'in yönteminde bir dialog formu görülür. Bir yanda önceki düşünürlerin ileri sürdüğü popüler samlar diğer yanda Aristoteles'in metafizik cevapları vardır. Hakikati elde etmek için dialektik süreç işletilmiştir. Kültür bilimlerinin tarihe bağımlılığı gözönüne alınca, geçmiş de aydınlatan dialektiğin görevi daha da netleşmektedir.

Geçmişe bakışındaki kaygı, ne eristik ne de çürütme amacıyla ele alınan mantıktır. Tersine, Aristoteles, öncekilerin düşüncelerinden neler alabileceğini tespit etmek için araştırmalar yapmıştır. Araştırmalar sonucu, önceki sanıyı reddetse bile, onun yanlış yanını göstererek doğru kısmını değerlendirmiş olur. (Bkz. *Barker* 1959, 253).

Dialektik şüpheci (aporetic) bir yöntemdir. Aporetik yöntem, daha önce ileri sürülen düşüncedeki bozuklukları deneme yöntemiyle giderilmeye çalışma olarak tanımlanmıştır. (Bkz. *Barker* 1959, 254). Dialektiğin bu yaklaşımı da kültür bilimlerine uygunluğunu açıkça sergiler. Deneme yöntemi iyi konusuna da uygulanmıştır. Devlet farklı topluluklardan oluşur, farklı toplumlar farklı değerlere sahiptir. Her toplumun iyi olarak kabul ettiği diğerinden farklıdır. Bu durumda ortak olan iyi nasıl bulunacaktır? Aristoteles'e göre, bu çıkmazdan deneme (tantativ) yöntemiyle kurtuluruz. Dialektik ve deneme kültür alanında güvenilir bilgilerin derlenmesinde çok yardımcı olmaktadır. Dialektik yöntem,

başta devlet ve toplum olmak üzere, kurumların doğalarına uygun gelişmelerinin ortaya çıkarılmasında büyük rol oynamıştır. Aristoteles'e göre *doğa*, bir süreçtir. İnsan bütünüyle süreç içinde oluşan bir varlık olduğuna göre, ona ilişkin bilgilerin derlenmesinde, sözü edilen süreci en iyi kavrayan dialektik çok önemli rol oynar. Böylelikle kültür alanında bilimsel çalışmalara yön veren başlıca yöntemlerin arasında dialektik ağırlığını hissettirir.

2 — Retorik

Retorik, yapı ve görev itibariyle kültür alanında yöntem olarak kullanılabileceği intibağını vermiştir. Aristoteles'e göre, Retorik dialektiğin tamamlayıcısıdır. Her ikisi de herkesce az ya da çok bilinen ve tanımlanamayan grublardan sorumludurlar. Retoriğin görevi ikna etmektir (Bkz. *Rhetorica*, 1355 b 35-40). Dialektik ile retorik bilimsel olmamaları, onların yöntem olma olasılığını artırmıştır. Aristoteles, 'ne dialektik ne de retorik bağımsız bir alan hakkında bilimsel çalışmadır; her ikisi de tartışma için olan yeteneklerdir' demiştir. (Bkz. *Rhetorica*, 1356 a 30). Bunlar mantık gibi araç özelliği göstermektedirler.

Söylevin (retorik) üç türü vardır : siyasi (gelecek), forensik mahkeme (geçmiş), seronomi. (Bkz. *Rhetorica*, 1358 b 1-8). Forensic olanlarda saldırı ya da savunma vardır yani iki yönlüdür. Söylevin geçmiş ile geleceği konu alan iki türü, kültür alanında yapılan çalışmaların yöntemi şeklinde değerlendirilebilir. Siyaseti konu edinenler geleceği belirlemede yapılacak çalışmaların amaçlar doğrultusunda olup olmadığını denetlemeyi öngörmüş olacaktır. Gelecek insan için hayati bir önem taşıdığından, kehanetle de olsa bir konu hakkında herhangi bir malümata sahip olmak gerekir. Gelecek için kehaneti, büyük ölçüde söylev yapmaktadır. (Bkz. *Rhetorica*, 1358 b 10). Her ne kadar forensic olan mahkemelerdeki olaylarda kanıtlama unsuru olarak görev alsın da, bunun kültür bilimleri alanında da iş yapabileceği söylenebilir. Sonuçta, kültür alanındaki güvenilir bilgiler de çeşitli yollarla, özellikle eleştiriyile, mahkeme edilerek güvenilirlikleri sağlanır.

Söylevin yöntem olarak kullanılışı kendi iç yapısından da kaynaklanmaktadır. Mahkeme (forensic) söylevlerinin beş temel

özelliğinden biri olan Tanıklık'm açıklanmasından bu anlaşılmaktadır. İki tür tanıklık vardır; eski ve yeni. *Eski tanıklıkla*, şairlerin ve soylu kişilerin bilinen yarguları kastedilir. Salamis Savaşı hakkında, Atinalılar Herodotos'a başvururlar. Bu tanıklıklar geçmiş hakkındadır. (Bkz. *Rhetorica*, 1375 b 25). Kültür bilimlerinin dayandığı geçmişin sorgulanması retorik tarafmdan da yapılabilir. Eski, geçmiş anlamına geldiğinden tarihî olayları açıklamada başvuru tanıklıklarda da tanıklığı yapanlara büyük ölçüde güven vardır. Ayrıca *yeni tanıklık* da, tartışılan bir konu hakkında fikirlerini bildiren, tanımış kişilerdir. Bu fikirler sonra gelecek tartışmacılar için kullanılabilir desteklerdir. (Bkz. *Rhetorica*, 1376 a 5-10). *Tanınmışlık* özelliği uzmanük olarak da algılanırsa, uzmanların konu hakkındaki fikirleri daha da belirleyici olmaktadır. Böylelikle kültür bilimi bilgisinin güvenilirliği bir derece daha artırılmıştır.

Geçmiş olaylar hakkındaki sorulara şu şekilde bakılabilir :
1 - İki şeyden az muhtemel olan vuku bulmuşsa, çok muhtemel olansa büyük ihtimalla vuku bulmuştur. Bir şey diğer başka bir şeyin olmasına bağlı olarak ortaya çıkıyorsa diğer bir durumda da bu ilişki geçerli olur. Örneğin, insan bir şeyi unutmuşsa onu öğrenebilir de. Birisi, güce sahip ve bir şey yapmak isterse onu yapar. Bir insan bir şey yapma eğilimindeyse her durumu ve zamanda yapabilir, onu durduracak bir şey yoktur. (Bkz. *Rhetorica*, 1392 b 15).

Aristoteles retoriği kültür bilimlerinin söze dayalı kısımlarında doğru konuşmayı sağlayan araç olarak görmüştür. Hem geçmiş hem de gelecek hakkında doğan fikir yürütmede dayanılacak ilkeler retorik tarafından geliştirilmektedir. Böylelikle retorik, kültür bilimlerinde uygulanan yöntemlerden biri olarak kabul edilmiştir.

3 — Anlama

Anlama, bir yöntem olarak, pratik bilimlerde dialektiğe ek ek olarak kullanılmıştır. *Nikomakhos Ahlak*'m 6. kitabında anlama hakkında verdiği tasfirler, bunun bir yöntem olabileceğini düşündürmektedir.

«Anlama, ayrıca iyi anlama erdemce anlayışlı veya iyi anlayışlı olduğu söylenen kişilerin sahip olduğu ne bütünüyle sanı ya da bilimsel bilgidir (çünkü, bütün insanlar, belli oranda anlamaya sahiptirler), ne de tıp gibi sağlığın bilimi ve geometri gibi ölçümler bilimidir. Çünkü anlama, ne her zaman varolan değişmeyen hakkındadır, ne de sürekli değişen şey hakkındadır. O düşünce ve sorgulamanın konusu haline gelenler hakkındadır. Zira pratik bilgelikteki aynı objeleri de alır ama ikisi aynı şey değildir. Pratik bilgelik amacın ne olup ne olmayacağı hakkında yön gösterirken anlama sadece yargılar. (Anlama iyi anlamayla aynıdır, iyi anlayan insanla anlayan insanda olduğu gibi). Anlama, ne pratik bilgelige sahip değildir ne de onu elde etmektir. Ama öğrenmeye bilme yetisinin uygulanması anlamda anlama dendiği için, anlama pratik bilgelikle ilgili konular hakkında birisinin söylediği şeyleri yargılama veya makul yargılama amacıyla sanı yetisinin kullanılmasına uygulanabilir (olur). Bundan dolayı anlayışları iyi olan insanlar nedeniyle anlama kullanılır. Böylece kelime bilimsel hakikati yakalamaya uygulanır. Bu tür yakalamalara biz anlama deriz». (Bkz. *Ethica Nicomachea*, 1143 a 1-19).

Anlama, ele alınan unsurları içten içe kavrayarak yargılama görevi üstlendiğin de yöntem olarak kullanılmış olur. Kullanıldığı alanın da pratik bilgiler dolayısıyla kültür bilimlere yönelik iş gördüğü ortaya çıkar. Her ne kadar Aristoteles, anlama ile retorik arasında ilişki kurmasa da bu ilişki kurulabilir. Retoriğin taneliklikleriyle ortaya serdiği olay, anlamıyla içten içe kavranılır ve doğru sonuçlara vardır. Yine bu tutum da kültür alanında güvenilir bilgi için başka bir dayanak oluşturmuştur.

Aristoteles'e göre, yargıya, anlamaya, pratik bilgelige ve sezgisel akla sahip kişiler, bu özelliklerine yıllarca süren akıl yürütmelerle varmışlardır; dolayısıyla böyle kişilere güvenilir. Bu özellikler -anlama, yargı, pratik bilgelik, sezgisel akıl- parçacıkların dayandığı son dayanaklar hakkındadırlar. İyi ya da doğru yargı veren anlayışlı bir insan olmak, pratik bilgeligin konusu olan şeyler hakkında yargılama yeteneğine sahip olmakla gerçekleşir. (Bkz. *Ethica Nicomachea*, 1143 a 25-30).

İyi ya da sempatik yargı, anlayışını geliştirerek pratik bilgelige ulaşan kişinin, bu alanla ilgili verdiği yargılardır. Ayrıca pra-

tik bilgelikteki son ögeler, anlamının ve yargının konusu olmaları ve yargının son ögelere bakılarak verilmesi, iyi yargıların güvenilir olmalarının nedenidir. Aristoteles'in haklı olarak bildirdiği gibi, herkes yargıda bulunabilir; ancak öncelikle eğitim görmüş olanların ve bilgeliğe yaklaşanların daha iyi yargıda bulunurlar. (Bkz. *Ethica Nicomachea*, 1095 a). Çünkü son ögelere varmak ancak eğitim görmüş kişilerin işidir.

Anlamın yüklendiği görevler tarih biliminin, bilim sınıflamasında yerini alacağı yolunda izlenimler vermektedir. Eğer, pratik bilimlerin yöntemi olan dialektik kıyasın dışında bir yöntem arayışı varsa bu çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalındığını gösterir. Bu yeni problem alanının tarih olmaması için hiçbir neden yoktur. Çünkü anlama sürekli tarihle ilgili konular üzerinde gidip gelmektedir.

4 — Karşılaştırma

Kültür alanındaki verilerin güvenilirliğini sağlamada önemli bir unsur da karşılaştırmadır. Karşılaştırma bir bakıma bu alandaki bilgilerin test edilmesidir. Benzerleri biraraya getirerek varılan yargıların genelleştirilmesi, benzemeyenleri yan yana getirerek farklılıkları ortaya koyma açısından önemli bir yöntemdir. Ayrıca aynı konuda farklı davranışların ortaya çıkmasını, kurumların yönlendirilmesini açığa çıkarmak ancak karşılaştırmayla mümkündür. Bu bir tarih yöntemidir. Aristoteles de bu yöntemi pratik bilimlerde çok fazla kullanmıştır.

Başka anayasaları niçin araştırdıklarını açıklarken, 'bu yöntemi', çok sayıda yazılı anayasaya başvurma ve onlardan sonuç çıkarma olan karşılaştırmayı yeterli bir anayasa bulmak için seçtiğini belirtmiştir. (Bkz. *Politika*, 31).

Anayasalar karşılaştırmalı bir şekilde ele alınmış, olumlu ve olumsuz yönleri sergilenmiştir. Karşılaştırmada Girit, İsparta, Kartaca ile Atina anayasaları esas alınmıştır. Girit, Lakedaimonya ve Kartaca birbirleriyle karşılaştırılarak kendisi için önemli sonuçlar çıkarmıştır. Kartacahlar ile İspartalıların, hep birlikte yemek yeme, ephorlara karşılık gelen bir kurumun kartacılarda da olması gibi ortak özellikleri tespit etmiştir. Bunlarda farklı olan,

İspartada ephorlar kuruluna herkes seçilirken, Kartacada bu kuruma üst sınıfın en iyilerin seçilmesidir. Kartaca devleti, gerçekten, yetkin bir kalıptan ayrılması nedeniyle biçimsel açıdan eleştirilmiştir. Bu eleştiri sözü edilen diğer devletler için de geçerlidir. (Bkz. *Politika*, 62). Sistemlerin yetkin kalıpları, karşılaştırmalarda esas alman ilke şartlarının incelenmesiye devam etmiştir.

«Zenginliğe göre seçmenin oligarşik, liyakata göre seçmenin aristokrat olduğu kabul edilirse, o zaman bu üçüncü bir ilke sayılmalıdır. Kartacalılarda anayasal olarak zorlanan bir ölçü, seçim yaparken, özellikle en yüksek görevlileri, kralları ve generalleri seçerlerken ikisini birden, yani hem liyakati, hem serveti gözönünde tutarlar. Fakat aristokrasiden yapılan bu sapma, Kartacalı yasa koyucunun bir yanlışından başka bir şey değildir. ... Devlet görevlerinin yerine getirilmesinde, boş zaman ve servet gerekli olsa da, Kartaca'da krallık ve generallik gibi en yüksek görevlerin para ile satılması pek kötü bir şeydir. Bu uygulamanın yasal olduğu ve görenekleştiği bir yerde, servet liyakatten daha ağır basar ve bütün ulus para düşkünü olur. En yüksek yetkiyi ellerinde tutanlar, en çok neye değer verirlerse, o şey kaçınılmaz bir biçimde geri kalanların da amacı haline gelir. Liyakattin en çok değer verilen şey olmadığı bir yerde, sağlam bir aristokratik anayasa olanaksızdır. Makam elde etmek için, büyük para harcayan kimselerin bir karşılık bekleyecekleri hiç de akla aykırı değildir». (Bkz. *Politika*, 63). Bu türden karşılaştırmalar yoluyla siyasette temel alınacak ilkeleri belirlemeğe çalışmıştır.

Büyük ölçüde tarih araştırması olan *Atinalıların Devleti*'nde tarihsel karşılaştırma teorisi geliştirmiştir. Sözü edilen yöntemin çalışmalarında ne kadar etkin olduğunu görmek mümkündür.

Çeşitli konularda kararlar verirken karşıt düşüncelere yer vermek sonuç açısından olumludur. Aristoteles, Solon'un reformlarıyla Kleisthenes'inkini karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma sonucu, Kleisthenes döneminde daha halkçı bir tutum izlendiği ortaya çıkmıştır. Çünkü, Tiranlar, Solon'un kanunlarına uymamış kanunları yok saymışlardır. Kleisthenes ise yeni kanunlar çıkararak halkın desteğini elinde tutmaya devam etmiştir. (Bkz. *Atinalıların Devleti*, böl. 22).

Aristoteles karşılaştırmanın kültür bilimlerindeki öneminin farkına varmış ve kullanmıştır. Başta *Politika* ile *Atinalıların Devleti* olmak üzere, kültür alanının konu edinen bütün çalışmalarında karşılaştırmaya büyük yer vermiştir. Karşılaştırmada, bir kurumun, geçmişte, ilk ortaya çıktığı ya da ilkelerine tam uyulduğu dönemde bozulduğu ya da son bulunduğu dönem arasındaki farklılıkları ortaya çıkarır. Ayrıca Kültürler arası ilişkide, kültürün çeşitli kurumlarının nasıl birbirlerinden etkilendiklerini de karşılaştırma yöntemiyle tesbit edilebilir. Her iki amaç için de yöntemi kullanmıştır. Böylelikle kültür bilimleri bilgisinin güvenilirliği bir derece daha artırılmış olur.

5 — Eleştiri

Pratik bilimlerin yöntemi, bu bilimlerin yapılan gereği karşılaştırma ile eleştiri ağırlıklı olmuştur. Bu alandaki kaygı, doğru anayasalar ile halkın davranış şekillerini yönlendirmek olduğu için, ister istemez başka uygulamalara başvurulmaktadır. Başvurulan uygulamaların olumlu ile olumsuz yanları ortaya çıkarıldığında, yeniden oluşturulmak istenen siyasi sistemin neleri örnek alacağı nelerden kaçınacağı belirlenmiş olur. Olumsuz ya da olumlu özelliklerin belirlenmesi, sözü edilen kurum ya da olayın sonuçlarının iyi olup olmamasıyla ölçülmüştür. Bu görevi bilge üstlenir. Ayrıca, sahip olduğu özelliklerle kendisi ve toplum için belirlediği ilkeler doğrultusunda geçmiş ve haldeki örnekleri değerlendirerek yeni sistemin yapısını oluşturmaktadır.

Aristoteles, bütün çalışmalarında, kendinden öncekileri, özellikle de Platon'u eleştirerek düşüncelerini temellendirmiştir. (Bkz. *Jeager* 1967, 3). Eleştiri onun başlıca yöntemlerinden biri olmuştur. Eleştirin en açık şekilde görüldüğü yerlerden biri de *Politika*'dır. Hem de alman konunun yapısı, hem de bu alanda güvenilirliği sağlamak için kullanılan başlıca yöntemlerden biri olması nedeniyle eleştiri yoğun şekilde kullanılmıştır.

Atınada, anayasaların, tek tek yasalar halinde yazılıp onlara tıpa tıpa uymak mı yoksa yetkin kişilerin yönetiminde yasadışı, duruma göre karar veren bir sistem mi uygulanmalı? sorusu siyasi tartışma konusu olmuştur. Yazılı yasalara karşı olan Monarşist-

ler, Mısır hekimlerini örnek vermişlerdir. Mısırlı hekimler tedavilerde ilk dört gün tedavi kitabına bağlı kalmak zorundalar. Hasta iyileşmezse kitaba bağlı olmaktan çıkarlar ve bildikleri başka yöntemlerle hastayı tedavi ederlermiş. Bu örnekten hareketle yazılı yasaların değişme zorlukları olduğu için, günlük olaylara müdahalenin gecikmesi olayların büyümesine neden olacağını ileri sürmüşlerdir. Eleştirel karşılaştırmanın siyasi hayatta oldukça yaygın bir şekilde kullanıldığı gösterir bir tutumdur. (Bkz. *Politika*, 99-100). Hekim örneği siyaset tartışmalarında güvenilirlik için de kullanılmıştır. Hekimlerin hastalarını tedavi edip paralarını almalarına karşın, hasta hekime güvenir; dolayısıyla hekimler kitaba uymayarak tedavi edebilirler. Burdan hareketle, siyasetçiler de yasalara uymadan yönetebileceklerini ve kendilerine güvenilmesi gerektiği fikrini ileri sürmüşlerdir. Ancak siyasetçiler, tutkularının esiri, sevgi, nefret, gibi duygu durumlarıyla hareket ettiklerinden güvenilirlikleri ortadan kalktığından hekimlere olan güvenilirlik siyasetçiye duyulmaz. (Bkz. *Politika*, 103).

Eleştirinin ağırlığı kaçınılmaz olarak tarihe bakışta da kendini göstermiştir. Çünkü, toplumun incelenmesinde kullanılan malzemenin geçmişe ait olması, malzemenin başka türlü smanaması eleştiriyi ön plana çıkarmıştır. Malzemenin çokluğu ve farklılığı bir seçmecilik gerektirir. Seçmenin yapılabilme şartları ve malzemenin, kurulmak istenen yapıya uygun olması, ayrıca yapının bütünlüğünün değerlendirilmesinde kullanılan nesnel yöntem eleştiridir. Aristoteles, kaygısını şu şekilde dile getirmiştir: «Şimdi araştırmamızın amacı neyin doğru neyin yanlış olduğunu ortaya koymaktır. Yoksa övgü yahut yergi dağıtmak değildir». (Bkz. *Politika*, 55). Bu düşünce onun çalışmalarını yönlendiren ilke olarak kabul edilebilir.

Bir problem tarihçisi olarak Aristoteles, kendi düşüncelerini geliştirirken, konuya ilişkin önceki düşünceleri gözden geçirip, anlayışı doğrultusunda olanları kendi fikirlerine katmış, olmayanları ya da eksik ve yanlış olanları eleştirmiştir. Eleştirisinde, önce ele aldığı düşünceyi olduğu gibi vermeye çalışmış, sonra, o düşüncede eksik olan yanları ve uygulamada çıkabilecek hataları örnekleriyle sergilemiştir. Bu tutumu, Miletli Hippadomos'u ilk şehir planlamacısı olarak tanıtırken görmek mümkündür. (Bkz. *Politika*,

48-50) Eleştiriler, İspartada vatandaşlık yasasının, vatandaş sayısının azalmasına neden olması gibi, olayın ya da kurumun varlığı olumsuz sonuçlar açısından yapılmıştır. (Bkz. *Politika*, 55-56).

Anayasaların değerlendirilmesinde de hem karşılaştırmalı hem de eleştirel bir tavır sergilenmiştir. «Lakedemonyalıların ve Giritlilerin anayasaları ve genel olarak öteki anayasalar hakkında sorulması gereken iki önemli soru vardır; Birincisi, mutlak ve en iyi ölçüyle değerlendirilince bu anayasaların düzenlenmeleri iyi midir kötü müdür? İkincisi, içinde, istediğimiz anayasaların ilkelerine ve özüne uymayan her hangi bir şey var mı?» (Bkz. *Politika*, 53) Kaygısı en iyi anayasayı tespit etmek olduğundan, bu anayasaya uygun özellikleri belirleyen çerçeveyi esas almıştır. Anayasaların uygulanmasında rol alan kişilerin eğitimi ve sosyal durumları da göz önüne alınmıştır. Fakir halkın rüşvet yemesi ve kralların cahillere boyun eğmemesi nedeniyle herkesin ephorlar meclisine girmesini eleştirmiştir. (Bkz. *Politika*, 56) Ortak sofraların maliyetine fakirlerin katılması, onları daha zor duruma düşürmüş, bu durum savaşları ve genel ekonomiyi etkilemiştir. (Bkz. *Politika*, 58) Oluşturulan kurumların çalıştırılmasında, uygun kişilere görev vermedikçe, sistemle birlikte bazen toplumun da çökeceği öngörülmüştür. Giritin siyasi kurumlarından biri olan *kosmoi* de hem olumlu hem de olumsuz eleştirilmiştir. Bu kurumda bulunanlar maddi kazanç sağlayamadıklarından devlete yük olmaz ve rüşvet alamazlardı. Ancak, görev sürelerinin belirsizliği olumsuz bir unsur olarak tesbit edilmiştir. Giritte devlet otoritesi tam sağlayamadığından zenginlerin silahlı gruplar oluşturmasına izin vermeyi anayasal yetersizlik biçiminde düşünmüştür. (Bkz. *Politika*, 60-61).

Yetilerini kötüye kullanarlarda gözden uzak tutulmamıştır. Kartaca'nın Beşler Kurulu, kurumdaki boşalmaları kendi aralarından doldurmakla kalmayıp, en yüksek anayasal organ olan Yüzleri atamaya da yetkilidir. Ayrıca, diğer yetkililerden daha uzun görevde kalırlar. Kurul üyesi olmadan yetkilerini kullanmaya başlarlar ve üyelikleri sona erdikten sonra da böyle yapmaya devam ederler. Kur'ayla seçilmemeleri vebütün davalara bakma yetkileri sapma şeklinde değerlendirilmiştir. (Bkz. *Politika*, 63).

Aristoteles, eleştirilerini belli ilkelere dayandırmıştır. Kral seçme konusunda, öncelik verilen ilkeler - zenginlik, liyakat, ve her

ikisi birden- belirtilmiştir. Kartacanın yönetimi hakkında karar vermekte güçlük çekmiştir; çünkü Kartaca aristokratik özellikler göstermekle birlikte, oligarşik sapmalar da yaşamıştır. En yüksek görevlerin para ile satılması da adı geçen ülkelerin kötü özelliklerinden biri olarak göstermiştir. Aristoteles'e göre, bu uygulamanın gelenekleştiği yerde, servet, liyakattan ağır bastığından bütün toplum para düşkününü olur; dolayısıyla liyakatın önemslenmediği bir yerde iyi bir anayasa oluşturulamaz. Yapılan eleştiri ahlâk ve liyakata dayandırılmıştır. (Bkz. *Politika*, 63).

Aristoteles'e göre, bütün hoşnutsuzlukların önünün almak,, yasamacının güttüğü siyaset olmalıdır. Kartaca'da ciddi bir ayaklanma patlak verse ve halk başkaldırsa, yasalarda barışı geri getirecek bir yol yoktur. (Bkz. *Politika*, 64) Kartaca'nın, kötü özellikler içermekle birlikte, yıkılmamasının nedenleri olarak zenginlik ile dış göçü göstermiştir. Anayasalar yapılırken, hem olumlu hem de olumsuz muhtemel gelişmeler vuku bulduğunda hangi yolların izlenebileceği de anayasaya konmalıdır. Böylelikle, bunalım doğduğu zaman en azından uygulanacak bazı tedbirler önceden hazırlanmış olur.

Politika'nın 2. kitabının son bölümünde Solon hakkında iki zıt görüşü vermiştir. Bunlara bağlı olarak Solon'u destekler nitelikte kendi düşüncelerini de belirtmiştir. Yine aynı bölümde yasakoyucuların ve anayasa yapıcılardan bazılarının isimlerini zikrederek olumlu ya da olumsuz özelliklerine kısaca değinmiştir. *Politika*'nın 3. kitabında en iyi anayasanın özelliklerini ararken sürekli göz önünde tuttuğu, uygulamadaki altı sistemin olumlu ve olumsuz yönlerini eleştirel bir tavula sergilemiştir.

Siyasal otoritenin, sırayla kullanıldığı dönemlerin çok gerilerde kaldığını belirtmiş ve bu yönetim şeklinin artık işe yaramadığını ileri sürmüştür. Bunun nedeni olarak, devlet hizmetlerinde çok miktarda kazanç elde edildiği, (Bkz. *Politika*, 80, not, 2). Dolayısıyla göreve gelenler çıkarlarından olacakları için devletten ayrılmak istemedikleri gösterilmiştir.

Eleştiri, ele alınan konuların aydınlatılmasında, açık seçik ortaya konmasında önemli görevler üstlenmiştir. Buna bağlı olarak pratik alandaki bugünün güvenilirliği de büyük ölçüde karıştırmalı eleştiriye dayandırılmıştır.